

HEKURAN HASANAJ

**PIKËSIMI NË FUNKSION TË STILIT:
VËZHGIME NË PROZËN E MEHMET KRAJËS**

Sistemi i pikësimit në gjuhën shqipe ka ngjashmëri me sistemet e pikësimit të gjuhëve të tjera. Parimi kryesor mbi të cilin mbështeten rregullat e pikësimit është parimi sintaksor. Pikësimi e bën më të qartë strukturën sintaksore. Ai bën ndarjet e fjalive dhe të periudhave nga njëra-tjetra, por gjithashtu veçon edhe gjymtyrët e fjalive.

Kur bëhet fjalë për letërsinë, përveç gërshetimit të parimit sintaksor me parimin intonativ, shtohet edhe shtresëzimi kuptimor e sidomos ai figurativ. Krijohet kështu një bashkekzistencë që shijohet vetëm nëse futemi në brendësi të kontekstit artistik. Kjo shpjegon thyerjen e rregullave të pikësimit, gjë që shërben, me gjuhën e vet piktografike, për t'i ndihmuar stilit, organizimit artistik e sidomos frymës që përcjell shkrimtari.

Pikësimi në kontekstin letrar shërben për të organizuar në një shtresë më të thellë materialin leksikor e për të ndërtuar marrëdhënie të ndryshme kuptimore e sidomos nuanca të ndryshme me synim nxitjen e projektimit mbi referentin dhe të reflektimit të tij nga ana e marrësit e, sigurisht për të ngacmuar ndijimin.

Në prozën e Mehmet Krajës prishja herë pas herë e rregullave të pikësimit është një prirje e dukshme. Fjalja e tij tej mase e gjatë është tregues i dukshëm i qëllimit artistik. Nuk mundet autori të copëtojë kuptimin e ndijimin që është prurje e tij me fjali të shkurtra telegrafike. Kjo do të copëtonte mendimin, imazhin dhe do të ndalte rrjedhën. “Përroi i ndërgjegjes”, që është një element tipik i prozës së Krajës, do të humbte rrëmbyeshmërinë e tij nëse autori do të ndalej të pikësonte në mënyrë strikte replikat, fjalët përmendëse, komentet fluturake etj. Brenda një fjalie ndodh që përfshihet jetëshkrimi i detajuar i një personazhi, rrëfimi i një historie, drama e plotë e një situatë apo një e shkuar që merr frymë për disa momente në të tashmen e rrëfimit.

Në romanin “E zeza dhe e kuqja” të Mehmet Krajës më shumë se një faqe të librit e zë një fjali e vetme me 50 pjesë të bashkërenditura dhe 2 pjesë të nënrenditura përcaktore.¹

Tani mund ta **përfytyroni** zotin Nevinson të ulur në stolin e parehatshëm të zyrës së telegrafit të Shkodrës zyra e ngushtë **kishte** një dritare që **shikonte** nga liqeni, telegrafisti **vinte** rrotull nëpër zyrë **duke spërdredhur** gishtrinjte, telegrafi **nuk punonte** telegrafisti herë pas here e **birrte** shikimin matanë dritares, një cast, papandehur, telegrafi **zuri të zhurmonte** vetë, telegrafisti **u ul** pranë tryezës dhe me gishtin tregues **shtypi** sustën e linjës, telegrafi **zhurmoi** përsëri, telegrafistit i **qeshi** fytyra, zoti Nevinson **shtyu** stolin më afër tryezës së telegrafit, **hapi** fletoren dhe me gisht **përshkoi** radhën e parë të reportazhit, telegrafisti **piu** me fund gotën e rakisë dhe **i kërkoi** zotit Nevinson **të dinte** se për çfarë **bënte** fjalë shkrimi që **do dërgohej** në tokën e largët të Inglitërrës, por telegrafisti **nuk priti** që zoti Nevinson **t’i jepte** shpjegimet e pritura, ai **bëri** një kabllogram të shpejt, Shkodra **donte të bëhej** Shqipëri, por **nuk kishte** ku **ta gjente** një flamur, njëri i Saraçëve **e kishte** një të tillë, mëndafsh safi, të qëndisur në cepa me laxhyhera e me thekë të praruar, por që **t’ia jepte** Shkodrës atë flamur, **kërkonte** jo më pak se dhjetë napolona flori, sekush **thoshte** se një flamur, para ca ditësh, **ishte nisur të vinte** nga Lezha, ose nga një vend pak më i largët, por bartësi **qe mbytur** në kënetën e Torroviçës në rrethana të paqarta, një tjetër flamur **ishte nisur të vinte** nga Hoti ose Gruda, me të arritur në Shkodër, andej nga Zalli i Kirit, një djalë të ri me dy kobure në shokë, sekush ia **kishte vjedhur** flamurin me shqiponjë të zezë dhe në vend të tij **i kishin** vënë në trastë një flamur me shqiponjë të bardhë, ndërsa, në këtë e sipër, burrat e një mëhale të Bahçallëkut **ishin mbledhur** në një kuvend, kuvendi **kishte zgjedhur** një shpurë dhe shpura **kishte shkuar** te Riza Pasha ose te Esat Pasha, **nuk dihej** tamam, ata **kishin kërkuar** që mbi kala të Shkodrës **të vihej** flamuri i Misirit, të cilin e **kishte sjellë** me vete nga ai vend i largët një myhyb i Mehmet Aliut, ndërkohë, telegrafistit i **kishin trokitur** në derë burra të urtë dhe me iltibar, të cilët **kishin kërkuar** që nga një kabllogram **t’ua bënte** të gjitha zyrrave të telegrafit anë e kënd Shqipërisë, në mënyrë që kush e kush më parë **të sillte** në Shkodër një flamur, telegrafisti një ditë **kishte pirë** pak më shumë nga ç’ia **mbante** vuxhudi dhe një kabllogram të tillë **e kishte dërguar** edhe në Stamboll, kurse që andej nuk **vonoi të vinte** një kabllogram afërsisht me këtë përmbajtje, për një flamur të tillë Stambolli **ia kërkonte** Shkodrës një sepet me shtatë okë tul të butë grash, të rruar dhe të parruar, telegrafistit tani i **kishte mbetur** që Stambollit **t’i bënte** një përgjigje, prandaj **shfrynte** me vete dhe nuk **ndihej** rehat. Estetika poetike e Krajës është gjuha. E kësajsoj duhet parë krejt vepra e tij. Pikësimi në veprën e tij është përdorur si shenjë stili. Dialogu i përdorur nga Kraja duket sikur ska fillim, fund, as anë. Rregullat thyhen sepse narracioni i tij është shpërthyes.

¹ M. Kraja, *E zeza dhe e kuqja*, Onufri, Tiranë 2015, f. 84–85.

... Tashmë kishte filluar të errësohej nga ana e Maranajve ... Ç'ka ban ti këtu? Unë? Mbete pa shkue në Krajë. Djali i ri që i rrinte përpara e kishte fytyrën me shenja lije, si ... me glasa zogjsh. Pse i vonove me i nxanë lundrat? Ashtu m'u ba puna. Po ju, ushtarë të Hasan Isufit jeni? Jo, të Bib Dodës. Çka ke këtu? ...²

... Pije kafën ma shpejt dhe ik prej këtu. Pse? Sot kan me vra Hilush Ndreken, kurse mbramë e vranë atë saraçin, atë që kishte dyqanet e pambukut.³

... Po pastaj? Plaku, i mbushur inat, nuk kishte dashur të thoshte asgjë tjetër. Çeçoja i kishte shkuar prapa, i kishte dalë përpara, prapë e kishte mbajtur për krahu. Asgjë. Po ti, ç'do bësh këtu?⁴

Gjithçka në prozën e Krajës punon për të dhënë frymë e refleksion. Përveç leksikut pikant, ai ka zgjedhur të flasë edhe përmes thyerjes së rregullave në pikësim. Proza e tij është lënda dhe grafika e një shpirti të shqetësuar, material ky që nuk mund ta konfigurojnë rregullat e ngurta të gjuhës. Është një prozë që nuk i përfill kufijtë, madje është një rebelim ndaj çdo kufiri fizik, shtetëror, moral, kundër farsës njerëzore për të mbytur zhgënjimin e përjetshëm e për të motivuar jetën sizifike. Është proza e fatit të individit që rrjedh pa u ndalur askund e përsëritet në një cikël të pandërprerë. Duke qenë se vepra e tij është një sistem, ajo duhet parë si e tillë. Rimarrjet e ideve, rrëfimeve të rrëfyera, riprodhimit të situatave apo mashtrimit perfekt mbi kohën dhe hapësirat, mjegullnajës së mashtrimit të ëndrrave që futen në njëra-tjetrën si matrioshkat ruse dhe ndërkallin mendjen e personazheve duke u bashkuar pa asnjë kufi në botën këtë e matanë, që përthithin lexuesin dhe e brejnë ndër vete: të gjitha këto kërkojnë me ngulm të mos ndërpriten. Vëmendjen e marrësit nuk duhet ta marrë asnjë shenjë tjetër mbi faqen e librit përpos frymës krajane.

Shpesh periudhat e Krajës janë një kllapi, përçartje idesh, dialogësh, veprimesh, ndërveprimesh, komentesh dhe për këtë tepri informative duhet një përrua i pandërprerë nga pikësimi. Rrëfimi i tij është një përrua psikik aq i rrëmbyer dhe frymëpezullt saqë as matematika e pikësimit nuk e ndal dot. Rregullisht Kraja i thyen rregullat në mënyrë të qëllimshme për ta përfutur këtë. Dialogët, ligjëratat e drejta nuk pikësohen me viza apo thonjëza, në mënyrë që të mos e ndalin këtë përrua me kaq shumë prurje. Është e dukshme që shirat e informacionit (që në rastin e Krajës janë një

² M. Kraja, *Im atë donte Adolfin*, Onufri, Tiranë 2013, f. 29.

³ M. Kraja, *Im atë donte Adolfin*, Onufri, Tiranë 2013, f. 48.

⁴ M. Kraja, *Hotel Arbëria*, Onufri, Tiranë 2010, f. 142.

përzierje kohërash) e kanë fryrë kaq shumë, saqë pikësimi i mirëfilltë kthehet në një pengesë. Të qenët letërsi e të pasurit funksion stilistik ia japin këtë të drejtë thyerjeje. E gjitha kjo në funksion të palimpsestit kuptimor e figurativ.

*Lëre Marën, i tha Kadri Krasniqi, shko ti në Ferizaj dhe, kur të vijë treni, eja këtu dhe mere, ndërkohë ajo do të presë dhe do të ëndërrojë atë rrugën e gjatë që do ta bëjë me ty. Ncuk, i tha Hasani, jo, jo, nuk bën, nuk kam kohë të shkoj e të vij, të vij e të shkoj. Ata të katundit tonë, kur niseshin për udhë, nuk ktheheshin prapa, edhe sikur të harronin diçka, sepse shkon rruga ters, thoshin. Njëri prej tyre, një herë moti, kishte harruar kutinë e duhanit, por nuk u kthye ta merrte ...*⁵

Dhe vazhdon më tej duke rrëfyer historinë e këtij të fundit në fjalinë e radhës. E gjithë historia në një fjali, në fjalinë pasuese. Kalon, pra, pa ndier nga dialogu me fjali të shkurtra si një replikë fëmijësh në rrëfimin e një tjetër situatë në mënyrë të pandjeshme, monolite. Përveç presjeve që bëjnë ndarjen e fjalëve lajmëruese e fjalëve përmendëse nuk ka përdorur asnjë shenjë tjetër pikësimi.

Teknika e “*përroit të ndërgjegjes*” e njohur si një rrjedhë pa fillim e pa fund, ku shenjat e pikësimit në mënyrë të qëllimshme anashkalohen duke u shpërfillur e duke krijuar një mënyrë të foluri të rrëmbyeshme, vepron duke i bërë frazat apo fjalitë nga pikëpamja sintaksore, (edhe kur dialogu është real, i drejtpërdrejtë), të ndërtohen me zhvendosje të rendit të tyre të zakonshëm të gjymtyrëve. Një ndryshim i tillë vërehet edhe në ritmin foljor të kohëve, të cilat përzihen, thyhen, krijojnë amulli, paqartësi për koordinimin vector, kohor, vendor.

Personazhet dialogojnë, flasin me vete, rrëfimtari i gjithëdijshëm ndërhyr me komente, hyn një pasthirmë e tij, përzihet me dialogun karakteristik të personazheve dhe i gjithë ky spektër në një fjali të vetme! Hapi i radhës është kalimi në fjalinë tjetër, e cila kalon stafetën në një tjetër degë, në një tjetër ngjyrë, për t’u zbërthyer po ashtu në të tjera ngjyra e nuanca të holla.

Duke qenë se Mehmet Kraja nuk shkruan roman për të tashmen, por një refleksion të saj përmes projeksionit të së shkuarës, së moçmes, historisë e pseudohistorisë, është e pritshme njëthurje e ndërkallje e tillë. Përqaşja dhe asosacioni i ideve të tij përftohen përmes përsëritjes dhe rimarrjes së motiveve, të situatave, të përsiatjeve, të fokusimit shumëplanësh mbi një objekt, ide a personazh, të argumenteve, të

⁵ M. Kraja, *Edhe të çmendurit fluturojnë*, Onufri, Tiranë 2012, f. 62.

dëshmime të shumta, e në mënyrë të veçantë përmes një aksesori kompozicional të programuar qartë nga ana e tij: rrëfimit të tërthortë (nëpërmjet polifonisë) e aludimeve të veta.

Përdorimi i trepikëshit bëhet kufi te ky autor për të ndarë ligjëratën e personazheve dhe për të mos e shkëputur njëkohësisht fillin e rrëfimit. Nënkuptimi dhe hapësira që i lë Kraja lexuesit me këtë formë është e admirueshme. E fton të jetë bashkautor dhe ndërkohë mban në çdo kohë frenat në virtualitetin e tij krijues për vrapime e fluturime të çmendura mashtruese apo për frenime e befasi arrogante. Në “Portalin e perëndive të fyera” gjenden 13 faqe njëra pas tjetrës vetëm me një sistem trepikëshash që luajnë rolin e kufizuesve dhe njëkohësisht të ndërlidhësve të frazës, paragrafëve e më gjerë në kapitull e krejt librin. Kjo është një karakteristikë që e dallon autorin dhe i jep frymën poetike e filozofike prozës së tij. Një prozë poetike tragjike. Poezia e prozës.

*... njeriu, që flet për gjëra të paqena, të cilit, për të ardhur në klubin e teatrit i kanë prirë fantazmat ... zonja e veshur me të zeza që mund të jesh ti dhe që gjithmonë flet për një margaritar të mbytur në fund të detit, njeriu me pamje epike, qivuri i tij i mbetur mbi borë ...*⁶

Në një bollëk të tillë si në fjalinë super të gjatë të Krajës, hiperpikësimi fundor do të thyente rrjedhën dhe do të krijonte idenë e lëvizjeve të ngadalta në vetëdijen e marrësit, duke humbur kështu qëllimin e autorit për ta dhënë prurjen e tij në imazhe gati-gati filmike apo dramatike. Pra, paraqitja e një të shkuare brenda së tashmes si një e tashme i jep të drejtë Krajës të mos ndalet për të pikësuar. Ndjenja, më tepër se kuptimi janë qëllimi i poezisë së prozës krajane. Tkurrja e shenjave të pikësimit është një domosdoshmëri e sintaksës intelektive⁷. Avullimi i pikësimit kthehet në një domosdoshmëri dhe ndalesat e forta që detyron pika (.) krijojnë digresion dhe prandaj shmangen. Presja, pikëpresja e shumë herë shumëpikëshi luajnë rolin klasik që luan pika. Shumëpikëshi është i kudogjendur në frazat e Mehmet Krajës për të mos e shkëputur fillin e për ta bërë monolit rrëfimin, i cili, sipas synimit të autorit, duhet të shkojë i gjithi, pa mbetje tek marrësi. F. T. Marinetti thekson se sintaksa tradicionale është një lloj interpreti a ciceroni monoton, që duhet zhdukur, në mënyrë që letërsia të hyjë e drejtpërdrejtë brenda universit e të trupëzohet me të. Prej tij vjen i propozuar imagjinimi pa fije, i cili mund të

⁶ M. Kraja, *Portali i perëndive të fyera*, Rilindja, Prishtinë 1980, f. 95.

⁷ L. Rainey, C. Poggi, L. Wittman, *Futurism an anthology*, Yale University Press New Haven & London, 2009, f. 124.

realizohet përmes sintaksës intelektive, e cila ka një logjikë të vetën të kundërt me sintaksën tradicionale. Një nga këto ligjësi lidhet me rimodelimin e strukturës gramatikore të fjalisë (nëpërmjet zgjatjes, shkurtimit a thyerjes së fjalive në mënyrë arbitrare). Zgjatja e fjalive shpërfill hapur rregullat kuptimore, logjike etj. Dhe është mënyra që modelon “*përroin e ndërgjegjes*”, e cila e zhvesh sintaksën nga formaliteti i rregullave. Kjo, pra, justifikon përdorimin e pikësimit në mënyrë specifike nga Mehmet Kraja. Stili i tij që synon të hulumtojë të jashtmen përmes burimit dhe impaktit në të brendshmen, në ndërgjegjen e individit, i jep të drejtën ta përshtasë pikësimin duke qenë në rregull brenda kontekstit dhe me kontekstin e tij artistik.

BIBLIOGRAFI

- Akademia e Shkencave e Republikës së Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe Letërsisë (1996). *Gramatika e Gjuhës shqipe*. Tiranë.
- Eco, U. (2007). *Gjashtë shëtitje në pyjet e tregimtarisë*. Tiranë: Dituria
- Gennete, G. (2014). *Diskursi i ri i rrëfimit*. Tiranë: “dy Lindje & dy Perëndime”
- Kraja, M. (1980). *Portali i perëndive të fyera*. Prishtinë: Rilindja
- Kraja, M. (2010). *Hotel Arbëria*. Tiranë: Onufri
- Kraja, M. (2012). *Edhe të çmendurit fluturojnë*. Tiranë: Onufri
- Kraja, M. (2013). *Im atë donte Adolfin*. Tiranë: Onufri
- Kraja, M. (2015). *E zeza dhe e kuqja*. Tiranë: Onufri
- Rainey, L.– Poggi, C. – Wittman, L., (2009). *Futurism an anthology*, Yale University Press New Haven & London, Yale University Press New Haven & London, 2009, f. 124.
- Todorov, Tz. (2000). *Poetika e prozës*. Tiranë: Shtëpia e librit.